

DOCENTEN
HANDLEIDING

LESSENSERIE: CAUSAAL REDENEREN

Beroepsproduct 3 2021-2022

Door: Hanna Pöpping

Voor: Academie tien, geschiedenissectie bovenbouw, mavo

Inhoud

Inleiding	2
Het beroepsproduct	3
Het beoogde effect.....	3
Doelgroep.....	3
Productbeschrijving.....	3
Docentinstructie.....	4
Overzicht van de ontwerpeisen	5
Verantwoording keuzes lesontwerp	6
Literatuurlijst	8
Bijlage	9
Lesontwerp 1: Wat is causaal redeneren?	9
Lesontwerp 2: causaal redeneren paragraaf 1.....	12
Lesontwerp 3: causaal redeneren paragraaf 2.....	14
Lesontwerp 4: causaal redeneren paragraaf 3.....	16
Lesontwerp 5: causaal redeneren paragraaf 4.....	18
Woordenlijst signaalwoorden causale verbanden.....	20
Rubriek niveaubeschrijving causale verbanden	20
Praktische opdracht causaal redeneren.....	22
Praktische opdracht bronnendocument	25

Inleiding

De lessenserie die ontworpen is naar aanleiding van het onderzoek op Academie-Tien over causaal redeneren wordt in deze docentenhandleiding toegelicht. De aanleiding voor het onderzoek was de hulpvraag vanuit de vaksectie geschiedenis om lesmateriaal te ontwikkelen voor mavo 3 om het niveau van causaal redeneren te verbeteren. In deze docentenhandleiding is te vinden wat het beoogde effect is van de lessenserie, een omschrijving van de leerlijn en het lesmateriaal, een verantwoording van de belangrijkste ontwerpeisen en in de bijlage zijn de lesplannen te vinden.

Het beroepsproduct

Het beoogde effect

De lessenserie heeft als doel om het causaal redeneren van leerlingen in mavo 3 te verbeteren. Uit het verkennend onderzoek is gebleken dat de lessenserie zich moet richten op de onderdelen 'het leggen en benoemen van verbanden' en 'redeneren met meerdere oorzaken'.

Doelgroep

De lessenserie is ontworpen voor periode 4 voor mavo 3 leerlingen van Academie Tien Utrecht.

Productbeschrijving

Het product bestaat uit een lessenserie van 5 lessen met bijbehorende lesplannen en leerlingenmateriaal. Er is een apart werkboekje ontworpen waarin alle opdrachten gebundeld zijn waar leerlingen mee aan de slag gaan in de lessen. Ook is er ondersteunend materiaal ontwikkeld zoals een woordenlijst met verwijswaarden om causale verbanden aan te geven en een rubriek die verschillende niveaus van causaal redeneren omschrijft. Deze periode sluiten leerlingen af met een praktische opdracht (PO). Het PO is ontworpen in samenwerking met de vaksectie geschiedenis als test en evaluatie voor dit beroepsproduct. De lessen over causaal redeneren en de praktische opdracht sluiten daarom op elkaar aan. De lessen waarin leerlingen werken aan het PO zijn gepland na de lessen over causaal redeneren zodat leerlingen meer tijd hebben om de vaardigheid te ontwikkelen. Deze extra verwerkingstijd versterkt de lessenserie.

De eerste les van de reeks is een les die gaat over de vaardigheid causaal redeneren. De andere 4 lessen sluiten ieder aan bij een paragraaf uit het kenniskatern van Feniks over de culturele mentale ontwikkelingen in Nederland (Buunk, 2018). De lessen over causaal uit deze lessenserie worden uitgevoerd nadat de bijbehorende paragraaf van Feniks is behandeld. En Dat ziet er voor periode 4 2022 als volgt uit, hierbij zijn de lessen van deze lessenserie blauw gemarkeerd:

Periode 4	Les 1	Les 2	Les 3
Week 2	PO toelichten Introduceren bizarre gebeurtenissen	Kiezen gebeurtenis PO verwondering. Onderzoek doen en PO maken verwondering	Onderzoek doen en PO maken verwondering
Week 3 (23 mei)	Les over causaal redeneren	Instructie paragraaf 1	Causaal redeneren paragraaf 1
Week 4 (30 mei)	Werken aan PO Verwerken gebeurtenissen paragraaf 1 en afbeelding 1	Instructie paragraaf 2	Causaal redeneren paragraaf 2
Week 5 (6 juni)	Werken aan PO verwerken gebeurtenissen paragraaf 2 en afbeelding 2	Instructie paragraaf 3	Causaal redeneren paragraaf 3
Week 6 (13 juni)	Werken aan PO verwerken gebeurtenissen paragraaf 3 en afbeelding 2	Instructie paragraaf 4	Causaal redeneren paragraaf 4 en verwerken PO

Centraal in de eerste les staat de vaardigheid causaal redeneren waarbij de belangrijkste sleutelbegrippen van causaal redeneren aan bod komen. De rubriek over de niveaus wordt geïntroduceerd zodat leerlingen weten wat ze moeten kunnen. Voorbeelden van hun eigen antwoorden worden gebruikt om de verschillen tussen de niveaus duidelijk te

maken. De basis voor het causaal redeneren wordt gelegd in deze les.

Voortbouwend op de basis die is gelegd gaan leerlingen oefenen met het herkennen van oorzaken en gevolgen in teksten en maken zij kennis met signaalwoorden die verbanden aan geven. Ook wordt er voor het eerst een oorzaak - gevolg schema geïntroduceerd. In de les die volgt gaan leerlingen zelfstandig een oorzaak - gevolg schema maken. Het schema dat de leerlingen maken visualiseert de werking van multicausaliteit en zij oefenen met de juiste verbanden leggen. Ze moeten hierbij gebruik maken van signaalwoorden die de vorige les zijn behandeld. De werkvorm richt zich ook op het belang van directe- en indirecte oorzaken.

Tijdens de vierde les wordt eerst gekeken naar de gevolgen van twee belangrijke indirecte oorzaken en wat voor effect dat heeft gehad op Nederland. Vervolgens wordt er toegewerkt naar verbanden leggen tussen veranderingen in Nederland met gebeurtenissen die zich afspelen in de wereld. Door abstracte gebeurtenissen en indirecte oorzaken centraal te stellen wordt er op een hoger niveau causaal geredeneerd. In de laatste les worden er geen nieuwe stappen gezet, maar oefenen leerlingen voornamelijk de vaardigheid. Mede doordat dit een les is die voor de helft gevuld wordt door de vakdocenten zelf. Er wordt gekeken naar hoe indirecte oorzaken en abstracte gebeurtenissen invloed hebben op de ontwikkeling van Nederland.

Docentinstructie

Zoals al benoemd is, zijn er voor alle 5 de lessen lesplannen ontwikkeld met bijbehorend leerlingenmateriaal en LessonUp presentaties. De docent hoeft zich alleen voorafgaand aan de les de lesplannen door te nemen om de lessen te kunnen geven. Het leerlingenmateriaal is zowel op papier te maken als online. De lesontwerpen zijn te vinden in de bijlage, zowel als de woordenlijst met signaalwoorden en de rubriek over causaal redeneren. Het werkboekje voor leerlingen is een apart document. Het PO waarmee de periode wordt afgesloten is ook toegevoegd in de bijlage.

Overzicht van de ontwerpisen

De ontwerpisen geformuleerd aan de hand van het verkennend onderzoek

<i>Randvoorwaardelijk</i>	1. Het product wordt in periode 4 voor mavo 3 op Academie-Tien gegeven en moet aansluiten bij het onderwerp: Culturele-mentale ontwikkelingen in Nederland vanaf 1945.
	2. De lessenserie bestaat uit meerdere lessen van 50 minuten.
<i>Didactisch</i>	3. De lessenserie is gebaseerd op de zes ontwerpprincipes van Van Drie en Stoel.
	4. In de lessenserie is de demonstratiefase opgenomen. (Bijvoorbeeld in lesontwerp 2)
	5. Om de leerlingen te helpen met het juist aangeven van verbanden wordt er taalondersteuning aangeboden. (De woordenlijst is hier te vinden)
	6. De rubriek van de niveaubeschrijving is verwerkt in de lessenserie. (Introductie van de niveaubeschrijving is in deze les te vinden en de rubriek is hier te vinden.)
<i>Inhoudelijk</i>	7. In de lessenserie moet de historische context behandeld worden.
	8. Leerlingen moeten oefenen met de vaardigheid causaal redeneren. Ze oefenen met de onderdelen 'het leggen en benoemen van verbanden' en 'redeneren met meerdere (soorten) oorzaken'. (Voorbeeld van een werkvorm is hier te vinden)

Ter verduidelijking worden hieronder de ontwerpprincipes die horen bij ontwerp 3 weergegeven (Van Drie & Stoel, 2018).

- Het is duidelijk wat de beginsituatie is van leerlingen rondom de vaardigheid causaal redeneren.
- De leerdoelen zijn gefocust op onderdelen van causaal redeneren vanuit de rubriek.
- Een complexe verklaring staat centraal.
- Uitleg over causaal redeneren voorafgaand aan of na afloop van de verwerkingsfase.
- De werkvormen in de les ondersteunen het beantwoorden van een centrale vraag, zijn activerend en stimuleren interactie tussen leerlingen.
- Er worden verschillende leerroutes aangeboden.

Verantwoording keuzes lesontwerp

Tijdens het maken van de lessenserie zijn er bepaalde keuzes gemaakt die het product vorm hebben gegeven. De belangrijkste keuzes die gemaakt zijn zullen worden toegelicht en verantwoord worden aan de hand van de meeste essentiële ontwerpeisen die voort zijn gekomen uit het verkennend onderzoek.

'In de lessenserie moet de historische context behandeld worden.'

Wilschut (2013) stelt dat het hebben van historische context een voorwaarde is om causaal te kunnen redeneren. Dit standpunt is ook vastgesteld bij docenten tijdens het verkennend onderzoek. Er is daarom in overleg met de docenten ervoor gekozen om bij elke paragraaf een volledige les te besteden aan het behandelen van de lesstof en ook een volledige les te aan de vaardigheid causaal redeneren. Op die manier hebben leerlingen altijd historische context als ze gaan causaal redeneren.

'De lessenserie is gebaseerd op de zes ontwerpprincipes van Van Drie en Stoel.'

(Uitleg over causaal redeneren voorafgaand aan of na afloop van de verwerkingsfase.)

De lessenserie begint met [een les over de vaardigheid causaal](#) redeneren. Uit het praktijkonderzoek is gebleken dat de docenten het een belangrijk onderdeel vinden om uitleg te geven over de vaardigheid zelf en het nut ervan. Van Drie en Stoel (2018) stellen in een van hun ontwerpprincipes ook dat er voorafgaand, of na afloop van de verwerkingsfase, uitleg wordt gegeven over causaal redeneren. Wilschut (2013) voegt hieraan toe dat het toelichten van belangrijke sleutelbegrippen zoals oorzaak, gevolg en aanleiding hier een belangrijk onderdeel van is.

'In de lessenserie is de demonstratiefase opgenomen.'

In de lessen wordt er ook uitleg gegeven over causaal redeneren. Dit wordt regelmatig klassikaal gedaan aan de hand van de demonstratiefase. Dit kan plaatsvinden voorafgaand aan een opdracht of juist tijdens het nabespreken. Tijdens de demonstratiefase neemt de docent leerlingen mee in een redeneerwijze door hardop te denken of door de causaliteit weer te geven aan de hand van een schema (Wilschut, 2013). Uit praktijkonderzoek is gebleken dat docenten een demonstratiefase aan de hand van een schema prettig vinden. Er zijn schema's in de LessonUp toegevoegd en ook in het leerlingenwerk zijn schema's te vinden.

'De lessenserie is gebaseerd op de zes ontwerpprincipes van Van Drie en Stoel.'

(De werkvormen in de les ondersteunen het beantwoorden van een centrale vraag, zijn activerend en stimuleren interactie tussen leerlingen & een complexe verklaring staat centraal.)

Academie-Tien heeft de visie dat leerlingen in de bovenbouw zich ontwikkelen tot *future scientist* waarbij ze de wereld leren bekijken vanuit een onderzoekend perspectief (Academie Tien, 2020). Leerlingen zijn hierom gewend om te werken met een onderzoeksvraag die centraal staat in de les. Van Drie en Stoel (2018) beargumenteren in hun ontworpen ontwerpprincipes ook dat het goed is om te werken met een onderzoeksvraag om de les richting en een onderzoekend karakter te geven. De methode waarmee gewerkt wordt heeft per paragraaf een onderzoeksvraag opgesteld die ook in deze lessenserie gebruikt worden. De les is zo ingericht dat de werkvormen, opdrachten en instructie het beantwoorden van de onderzoeksvraag ondersteunen. Aan het einde van

elke les krijgen leerlingen de tijd om zelfstandig antwoord te geven op de onderzoeksvraag.

'Leerlingen moeten oefenen met de vaardigheid causaal redeneren. Ze oefenen met de onderdelen 'het leggen en benoemen van verbanden' en 'redeneren met meerdere (soorten) oorzaken'.'

De lesactiviteiten zijn gericht op het verbeteren van twee onderdelen van causaal redeneren namelijk: het leggen en benoemen van verbanden en redeneren met meerdere oorzaken. Uit het praktijkonderzoek is gebleken dat dit de belangrijkste onderdelen waren om te verbeteren bij leerlingen. De lesideeën van Van Drie en Stoel (z.d.) die gericht zijn op deze onderdelen zijn gebruikt ter inspiratie.

'De rubriek van de niveaubeschrijving is verwerkt in de lessenserie.' en **'De lessenserie is gebaseerd op de zes ontwerpprincipes van Van Drie en Stoel.'**

(De leerdoelen zijn gefocust op onderdelen van causaal redeneren vanuit de rubriek.)

De onderdelen waarop gefocust wordt zijn afkomstig uit de rubriek van de niveaubeschrijving van Van Drie en Stoel (2018). De rubriek deelt causaal redeneren op in kleine aspecten waardoor het makkelijker is om leerdoelen te formuleren. Bij elke les zijn er leerdoelen geformuleerd die expliciet verwijzen naar de onderdelen. Hierdoor wordt de aandacht gevestigd op de vaardigheid en niet op de inhoud van de lesstof (Van Drie & Stoel, 2018). Tevens wordt de rubriek gebruikt om leerlingen inzicht te geven in wat er van ze verwacht wordt. In de lessen wordt er daarom ook regelmatig naar de rubriek verwezen en is die bijgevoegd in het werkboekje voor de leerlingen.

'Om de leerlingen te helpen met het juist aangeven van verbanden wordt er taalondersteuning aangeboden.'

Niet alleen de rubriek wordt aangeboden als ondersteuning voor leerlingen. Uit gesprekken met docenten tijdens het praktijkinterview is gebleken dat leerlingen niet heel taalvaardig zijn. Er is daarom gekozen om leerlingen ondersteuning te bieden in de vorm van een woordenlijst met signaalwoorden die causale verbanden aangeven (Baart et al., 2018b). In de [tweede les](#) van de lessenserie wordt er ook specifiek ingegaan op woorden die verbanden aangeven en hoe die gebruikt worden in een formulering.

Literatuurlijst

- Academie Tien. (2020). *Schoolgids*. Geraadpleegd op 22 mei 2022, van <https://www.AcademieTien.nl/zo-AcademieTien/schoolgids>
- Baart, J., Van der Eem, M., Stoel, G., & Van Drie, J. (2018b). *Causaal redeneren bij de kop gepakt*. *Kleio*, 59(3), 56-59.
- Buunk, M.. (2018). *Feniks : Cultureel-mentale ontwikkelingen in Nederland 1945* [4e druk]. ThiemeMeulenhof
- Van Drie, J., & Stoel, G. (2018). *De feiten voorbij. Analyse van causaal redeneren van havo-leerlingen als basis voor lessen op maat*. Universiteit van Amsterdam.
- Wilschut, A., Straaten, T. van, & Riessen, M. van. (2013). *Geschiedenisdidactiek : handboek voor de vakdocent* (2e, herz. dr). Coutinho.

Bijlage

Lesontwerp 1: Wat is causaal redeneren?

Voorkennis

Leerlingen hebben geen voorkennis nodig voor deze les.

Materialen

- LessonUp link:
https://www.lessonup.com/nl/lesson/JHjA6X3pQsPwwZRug?utm_source=app&utm_campaign=shared-lesson-app&utm_content=1653225464777&utm_medium=shared-link
- Extra potloden/markers/pennen voor leerlingen die dit niet mee hebben maar het werkblad op papier willen maken.
- Werkblad voor leerlingen.

Beschrijving van de les:

In deze les staat de vaardigheid causaal redeneren centraal. Er wordt uitgelegd waarom het belangrijk is om causaal te kunnen redeneren. Het is hierbij van belang dat er voorbeelden worden genoemd die niet te ver van de leefwereld van leerlingen af ligt. Aan de hand van een fictief verhaaltje gaan leerlingen oefenen met de vaardigheid. Ze geven eerst zelfstandig antwoord op een aantal verklarende vragen, vervolgens wordt de rubriek over causaal redeneren geïntroduceerd. De rubriek geeft leerlingen een beeld over op welk niveau ze moeten kunnen redeneren. Er wordt gebruik gemaakt van voorbeelden van antwoorden die zij een aantal weken eerder ook hebben gegeven. Aan de hand van een analyse van hun antwoorden wordt ook weergegeven op welk niveau een groot deel van het leerjaar nu redeneert. Na de uitleg geven leerlingen elkaar feedback aan de hand van de rubriek en proberen vervolgens in tweetallen opnieuw een antwoord te formuleren op de vragen van opdracht 1. Aan het einde van de les wordt opdracht 2 besproken.

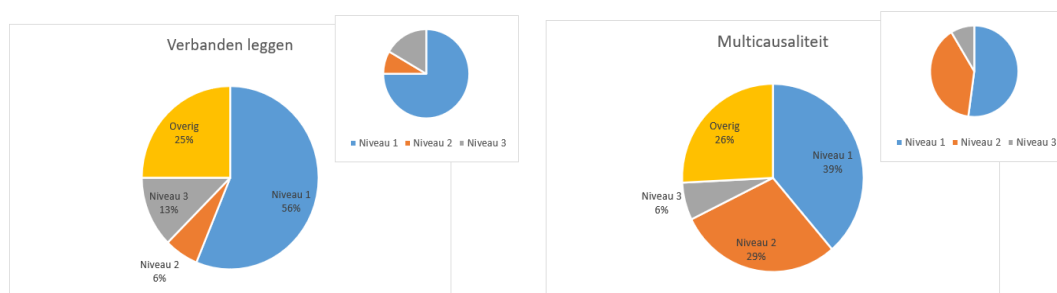
Planning

Hoelang	Lesactiviteiten	Activiteit docent	Activiteit leerlingen
5 min	De les wordt opgestart waarin de leerdoelen en de planning van de komende drie weken wordt besproken. Vervolgens wordt er toegelicht causaal redeneren met het PO te maken heeft.	- Start de les op	- Luisteren naar de docent.
10 min	Instructie over de vaardigheid causaal redeneren. Het belang van causaal redeneren kan een 'ver van mijn bed show' zijn voor leerlingen. Zorg er voor dat er ten minste een voorbeeld wordt gebruikt die aansluit bij de beleefwereld van leerlingen.	- Geeft instructie - Geeft leerlingen de beurt om antwoord te geven op klassikale vragen.	- Luisteren - Doen actief mee.
8 min	Leerlingen maken opdracht 1 zelfstandig.	- Deelt aan de leerlingen die dit willen een papieren versie uit van	- Maken opdracht 1 in hun eentje zonder te overleggen.

		het werkboek 'causaal redeneren'. - Loopt rond.	
9 min	Er wordt uitleg gegeven over de rubriek van causaal redeneren aan de hand van voorbeelden van de vragenlijst die leerlingen een aantal weken eerder zelf hebben ingevuld. Geef ook aan dat ze de rubriek kunnen gebruiken als houvast voor de antwoorden die horen bij het PO. Toelichting bij de figuren is verder in dit document te vinden.	- Geeft instructie	- Luisteren
10 min	Leerlingen gaan aan de slag met opdracht 2.	- Loopt rond.	- Maken opdracht 2A zelfstandig en 2B samen.
8 min	De antwoorden op vraag 1B en 1C worden kort besproken. Sta even goed stil bij het antwoord op vraag 1C. Uit het onderzoek is gebleken dat leerlingen geen verband legde tussen de klapband of het ongeluk. Terwijl dat juist een belangrijk onderdeel is.	- Legt uit.	- Luisteren

Toelichting figuren

In het onderstaand figuur is te zien op welk niveau leerlingen scoren op causaal redeneren aan de hand van de rubriek. Leerlingen die in de vragenlijst antwoorden gaven als '.' of '/' of iets degelijks, en andere 'niet in te delen' antwoorden worden beschouwd als overig.

FIGUUR 6: Analyse van de antwoorden op de vraag: Leg uit waarom Marit te laat op school kwam. Uitgesplitst in het leggen van verbanden en redeneren met multicausaliteit.

De rubriek die gebruikt wordt is een versie van de rubriek die gebruikt wordt in het onderzoek van Van Drie en Stoel (2018). Het is een tool voor zowel docent als leerling om houvast te geven aan de vaardigheid causaal redeneren. De volledige rubriek is [hier](#) te vinden. Voor meer voorbeelden van de niveaus of context van de rubriek wordt er verwezen naar het onderzoek die [hier](#) te vinden is.

	Niveau 1	Niveau 2 (Minimaal voor het PO)	Niveau 3
Redeneren met meerdere oorzaken	Er worden geen, of maar één oorzaak genoemd voor een (historische) gebeurtenis.	Er worden meerdere oorzaken genoemd voor een (historische) gebeurtenis.	Er worden meerdere oorzaken genoemd voor een gebeurtenis. Hierbij wordt er rekening gehouden met duidelijke (concrete) gebeurtenissen en complexere verschijnselen of ontwikkelingen.
Het leggen en benoemen van verbanden.	Er wordt geen verband gelegd tussen oorzaken.	Er wordt aangegeven hoe oorzaken met elkaar te maken hebben. Dus met elkaar in verband staan.	Er wordt aangegeven hoe oorzaken met elkaar in verband staan. Hierbij wordt aangegeven dat er verschillende soorten oorzaken zijn die invloed hebben op de gebeurtenis. (Korte/lange termijn gevolg, aanleiding, indirecte oorzaak etc)

Lesontwerp 2: causaal redeneren paragraaf 1

Voorkennis

Deze les sluit aan bij paragraaf 1 van het katern van Feniks. Het is van belang dat die stof behandeld is met de leerlingen. De begrippen verzuiling, harmoniemodel, Marshallplan en Willem Drees zijn belangrijk voor deze les.

Materialen

- LessonUp link:
https://www.lessonup.com/nl/lesson/4RgsXWmJtB4pDc4m6?utm_source=app&utm_campaign=shared-lesson-app&utm_content=1652714488504&utm_medium=shared-link
- Leerlingen hebben een tablet of telefoon nodig om mee te kunnen doen met de LessonUp. Als dit niet mogelijk is kan de LessonUp ook gebruik worden zonder device functie. De eigen device functie kan uit worden gezet als de les is aangezet. De vragen die gesteld worden aan leerlingen kunnen dan niet individueel beantwoord worden.
- Werkblad causaal redeneren paragraaf 1. Kan op de laptop/tablet worden ingevuld of op papier.

Beschrijving van de les

De onderzoeksvraag die centraal staat in deze is: Hoe was het leven in Nederland tussen 1945 en 1960?

In deze les gaan leerlingen aan de slag met het herkennen van woorden die verwijzen naar een oorzakelijk verband. Er is een demonstratiefase, er wordt klassikaal geoefend en leerlingen gaan zelfstandig aan de slag met opdrachten van het werkblad. Er is genoeg tijd in de les om aan de opdrachten te werken en aan het einde van de les worden opdracht 1 en 2 besproken. Opdracht 1 en 2 zijn gericht op het herkennen van oorzaken, gevolgen en verwijswaarden naar verbanden. Bij opdracht 3 gaan leerlingen aan de slag met het formuleren van een antwoord op de onderzoeksvraag waarin zij rekening houden met redeneren met meerdere soorten oorzaken en verbanden leggen. De leerlingen die hier meer moeite mee hebben kunnen gebruik maken van een schema die ze zelf in kunnen vullen. Het schema is ingedeeld in verschillende onderwerpen om overzicht te creëren om verbanden te leggen tussen oorzaken en gebeurtenissen/verschijnselen. Om leerlingen te ondersteunen en richting te geven is de rubriek die in de vorige les is geïntroduceerd toegevoegd bij opdracht 3.

Doel

- Leerling leren woorden herkennen die een oorzakelijk verband aangeven.
- Leerlingen kunnen oorzaken en gevolgen herkennen in een stukje tekst.
- Leerlingen kunnen uitleggen dat oorzaken ook een gevolg kunnen zijn.
- Leerlingen kunnen antwoord geven op de vraag: 'Hoe was het leven in Nederland tussen 1945 en 1960?'

Planning

Hoelang	Lesactiviteiten	Activiteit docent	Activiteit leerlingen
5 min	De les wordt opgestart waarin de leerdoelen en de centrale vraag besproken worden. De rubriek over de niveaubeschrijving wordt kort herhaald.	- Start de les op	- Luisteren naar de docent.
5 min	Verwijswoorden die verbanden aan kunnen geven worden besproken. De docent legt de nadruk op hoe belangrijk dat is bij causaal redeneren. De docent vertelt ook dat de woordenlijst een houvast is maar dat er ook buiten die lijst woorden kunnen zijn die een verband aan kunnen geven.	- Bespreekt het woordweb. - Laat de woordenlijst zien.	- Luisteren - Vullen het woordweb in op hun tablet.
10 min	Er vindt een demonstratiefase plaats waarin de docent de leerlingen mee neemt in de denkstappen van een redentatie die gemaakt wordt. Ook wordt er laten zien hoe een oorzaak gevolg schema er uit kan zien.	- Legt uit aan de hand van een demonstratiefase. - Geeft leerlingen de beurt om antwoord te geven op klassikale vragen.	- Luisteren - Doen actief mee.
3 min	Leerlingen oefenen met het herkennen van de verwijswoorden voor verbanden.	- Bespreekt kort het goede antwoord	- Vullen het antwoord in op hun tablet.
20 min	Leerlingen gaan aan de slag met de opdrachten op het werkblad die horen bij paragraaf 1. Het is belangrijk dat leerlingen de stukjes tekst van opdracht 1 zorgvuldig lezen. Zorg er voor dat het rustig is in de klas op het moment dat leerlingen met de eerste opdracht bezig zijn.	- Ondersteund leerlingen waarin nodig is. - Loopt rond. - Kan er voor kiezen om met een klein groepje leerlingen die het moeilijk vinden samen de opdrachten te doorlopen.	- Werken aan de opdrachten. In tweetallen of allen, keuze aan de docent.
7 min	Opdracht 1 (1 of 2 uitspraken) en 2 worden besproken. Bij opdracht 2 wordt er nadruk gelegd op het onderdeel 'redeneren met meerdere soorten oorzaken'.	Bespreekt de opdracht na.	Luisteren

Lesontwerp 3: causaal redeneren paragraaf 2

Voorkennis

Voorafgaand aan deze les is paragraaf 2 van Feniks behandeld. De begrippen Amerikanisering, secularisatie, ontzuiling, loongolf, consumptiemaatschappij en Marshallplan moeten uitgebreid behandeld zijn.

Materialen en voorbereiding

- Envelop met uitgeknipte kaartjes, per tweetal 1 envelop.
- A3 vellen.
- Reserve pennen voor leerlingen.
- Werkblad voor leerlingen (Kan online of op papier)
- LessonUp link:
https://www.lessonup.com/nl/lesson/TgemgLHNxDPHuqmWX?utm_source=app&utm_campaign=shared-lesson-app&utm_content=1653924317619&utm_medium=shared-link

Beschrijving van de les

De leerlingen gaan aan de slag met een opdracht waarin ze een oorzaak-gevolg schema gaan maken. Het schema dat ze maken gaat ze helpen met het beantwoorden van de onderzoeksvraag: *Waardoor veranderde Nederland vanaf de jaren zestig?* De leerlingen doorlopen de stappen die duidelijk op het werkblad staan. Na stap 1 en 2 is er een korte klassikale uitleg waarin de verschillen tussen concrete en abstracte gebeurtenissen wordt uitgelegd. De vragen die horen bij stap 1 en 2 passen hier bij. De antwoorden daarvan kunnen ook gebruikt worden. De rubriek kan ter ondersteuning gebruikt worden om de uitleg duidelijker te maken. Daarna gaan leerlingen verder met stap 3, 4 en 5. Bij stap 4 kunnen leerlingen kiezen uit twee opties. Bij optie 1 is het begin van het schema al voor gestructureerd en bij optie 2 niet, wat er voor zorgt dat leerlingen die behoefte hebben aan meer uitdaging hier zelf voor kunnen kiezen. Het is belangrijk dat de docent benadrukt dat het schema er op verschillende manieren uit kan zien, maar dat het gebruik van de juiste woorden en pijlen het belangrijkste is. Aan het einde van de les wordt er gekeken naar verschillende schema's. Er kan ook kort worden ingegaan op het feit dat sommige oorzaken meer gevolgen 'creëren' dan de anders.

Doel

- Leerlingen kunnen een kloppend oorzaak-gevolg schema maken waarbij gebruik wordt gemaakt van multicausaliteit.
- Leerlingen maken gebruik van de juiste signaalwoorden om een verband aan te geven tussen oorzaken.
- Leerlingen krijgen inzicht in hoe oorzaken invloed hebben op elkaar bij een historische ontwikkeling.
- Leerlingen kunnen antwoord geven op de onderzoeksvraag '*waardoor veranderde Nederland vanaf de jaren zestig?*' waarbij ze redeneren met meerdere oorzaken en verbanden leggen tussen deze oorzaken.

Planning

Hoelang	Lesactiviteiten	Activiteit docent	Activiteit leerlingen
5 min	<ul style="list-style-type: none"> - Planning van de les doornemen - Voorkennis activeren - Uitleggen van de opdracht 	<ul style="list-style-type: none"> - Start de les op. - Activeert de voorkennis - Legt de opdracht uit. 	<ul style="list-style-type: none"> - Luisteren
10 min	Stap 1 en 2 van de opdracht worden uitgevoerd. Leerlingen beginnen nog niet aan stap 3. Bij stap 2 zullen leerlingen merken dat het lastig is om enkel met de structurele en enkel met de incidentele oorzaken een goed kloppend schema te maken.	<ul style="list-style-type: none"> - Ondersteund leerlingen indien nodig. 	<ul style="list-style-type: none"> - Tweetallen vormen. - Maken stap 1 en 2 van de opdracht
5 min	Klassikaal worden de vragen besproken. De docent legt het verschil uit tussen abstracte en concrete gebeurtenissen. Hierbij wordt duidelijk gemaakt hoe dat invloed heeft op het redeneren met meerdere oorzaken en het leggen van verbanden.	<ul style="list-style-type: none"> - Geeft klassikaal uitleg. 	<ul style="list-style-type: none"> - Luisteren
20 min	Stap 3, 4 en 5 worden uitgevoerd.	<ul style="list-style-type: none"> - Ondersteund leerlingen indien nodig. 	<ul style="list-style-type: none"> - Maken stap 3, 4 en 5 van de opdracht
5	Nabespreken opdracht	<ul style="list-style-type: none"> - Bespreekt de opdracht klassikaal met leerlingen 	<ul style="list-style-type: none"> - Luisteren
5	De les wordt afgesloten en de koppeling naar de eindopdracht wordt gemaakt.	<ul style="list-style-type: none"> - Sluit de les af 	<ul style="list-style-type: none"> - Luisteren - Ruimen de kaartjes op.

Lesontwerp 4: causaal redeneren paragraaf 3

Voorkennis

De leerlingen moeten paragraaf 3 van het katern van Feniks behandeld hebben. De begrippen *jongerenculturen*, *ontzuiling*, *hippie*, *nozems*, *provo's* en *consumptiemaatschappij* moeten behandeld zijn met de leerlingen.

Materialen en voorbereiding

- LessonUp link:
https://www.lessonup.com/nl/lesson/hFr2AccqySZtR259m?utm_source=app&utm_campaign=shared-lesson-app&utm_content=1654344956386&utm_medium=shared-link
- Werkblad dat hoort bij paragraaf 3 (kan online of op papier).
- Extra pennen/potloden voor leerlingen die dit niet mee hebben.
- Leerlingen hebben een device nodig voor de LessonUp.

Beschrijving van de les:

De onderzoeksvraag die bij deze paragraaf centraal staat is: *Waarom kwamen jongeren aan het eind van de jaren vijftig in opstand en wat waren de gevolgen?* Leerlingen gaan aan de slag met het maken van een oorzaak gevolg schema dat gaat over het ontstaan van de eerste jeugdcultuur in Nederland, de nozems. Vervolgens gaan leerlingen de verschillende jeugdculturen met elkaar vergelijken. Ze vullen allemaal het schema in bij 'Nozems' en vervolgens vult de helft van de klas het in voor de 'provo's' en de andere helft voor de 'hippies'. Als alle leerlingen klaar zijn gaan ze met elkaar uitwisselen en bespreken ze de overeenkomsten en de verschillen. Ten slotte beantwoorden de leerlingen de onderzoeksvraag. De nabespreking van deze les is zeer belangrijk hierbij staat het onderdeel 'het leggen en benoemen van verbanden' bij de nabespreking van de opdracht centraal. Bij het bespreken van opdracht 1 wordt de demonstratiefase toegepast waarbij de docent de leerlingen meeneemt in de denkstappen van de redentatie. Hierbij komt duidelijk naar voren welke woorden worden gebruikt voor het aangeven van verbanden. Bij opdracht 2 wordt er voornamelijk ingegaan op de overeenkomsten tussen de jeugdculturen. En welke rol de groeiende welvaart en het ontstaan van de consumptiemaatschappij speelde bij elke jeugdcultuur. Het is hierbij handig om het gebruik van de televisie te benoemen in de uitleg omdat dit een concreet voorbeeld is die op alle drie de jeugdculturen invloed heeft gehad.

Doel

- Leerlingen kunnen antwoord geven op de onderzoeksvraag: 'Waarom kwamen jongeren aan het eind van de jaren vijftig in opstand en wat waren de gevolgen?'
- Leerlingen oefenen met het verband leggen tussen concrete gebeurtenissen (incidentele oorzaken) in de wereld en abstracte ontwikkelingen in Nederland, zoals het ontstaan van jeugdculturen.
- Leerlingen kunnen het verband leggen tussen de abstracte gebeurtenissen 'een groeiende welvaart' en 'het ontstaan van een consumptiemaatschappij' (structurele oorzaken) met het ontstaan van jongerenculturen als gevolg.

Planning

Hoelang	Lesactiviteiten	Activiteit docent	Activiteit leerlingen
10 min	Opstarten en voorkennis activeren aan de hand van LessonUp	<ul style="list-style-type: none"> - Geeft instructie - Begeleid de LessonUp quiz 	<ul style="list-style-type: none"> - Luistert - Doen actief mee met de quiz.
25 min	Leerlingen gaan werken aan opdracht 1 tot en met 3 van het werkblad dat hoort bij paragraaf 3. De docent heeft de klas verdeeld in twee groepen de 'provo's' en de 'hippie'. Daarna kunnen leerlingen zelfstandig (of in tweetallen als dat gewenst is) aan de slag. Vanaf opdracht 2C moeten leerlingen samenwerken, hou hier rekening mee.	<ul style="list-style-type: none"> - Verdeeld de klas. - Loopt rond - Ondersteund leerlingen indien nodig. 	<ul style="list-style-type: none"> - Maken opdracht 1 tot en met 3 van het werkblad.
14 min	Opdracht 1, 2C en 3A worden besproken. Lees hiervoor goed het laatste stukje van de lesomschrijving.	<ul style="list-style-type: none"> - Geeft instructie. - Geeft leerlingen de beurt om hun antwoord voor te lezen. 	<ul style="list-style-type: none"> - Luisteren - Doen actief mee met de les.
1 min	Afsluiten.	-	-

Lesontwerp 5: causaal redeneren paragraaf 4

Voorkennis

De leerlingen moeten paragraaf 4 van het katern van Feniks behandeld hebben. De begrippen *seksuele revolutie*, *tweede feministische golf*, en *emancipatie* moeten behandeld zijn met de leerlingen.

Materialen en voorbereiding

- LessonUp les:
https://www.lessonup.com/nl/lesson/mdWytteprpaBfYKQe?utm_source=app&utm_campaign=shared-lesson-app&utm_content=1655034078037&utm_medium=shared-link
- Werkblad dat hoort bij paragraaf 4 (kan online of op papier).
- Extra pennen/potloden voor leerlingen die dit niet mee hebben.
- Leerlingen hebben een device nodig voor de LessonUp.

Beschrijving van de les

Deze les heeft een klein onderdeel dat specifiek gericht is op causaal redeneren omdat er genoeg tijd moet zijn voor leerlingen om aan het PO te werken. De vraag die centraal staat bij deze paragraaf is *Hoe veranderde de manier waarop mensen dachten over relaties, huwelijk en gezin vanaf de jaren 60?*. Tijdens deze les wordt er voornamelijk ingegaan op vraag hoe het kwam dat Nederland veranderde op die vlakken.

In de laatste paragraaf van het katern wordt er ingegaan wat er precies veranderd is in Nederland als gevolg van de culturele mentale ontwikkeling die plaatsgevonden heeft. Aan het begin van de les wordt er kort ingegaan op welke grote ontwikkelingen plaats hebben gevonden waardoor Nederland en dat er in deze les gekeken wordt naar wat voor invloed dat heeft gehad op de Nederlandse samenleving. Dit wordt gedaan aan de hand van een simpel schema. Vervolgens wordt er door middel van een sleepvraag de kennis rondom de begrippen emancipatie, seksuele revolutie en de Tweede Feministische Golf geactiveerd. Daarna gaan leerlingen aan de slag met opdracht 1 waar ze de verbanden tussen de begrippen gaan benoemen. Bij het bespreken van deze opdracht is het belangrijk dat het voor leerlingen duidelijk wordt dat deze drie begrippen een belangrijke basis zijn voor de veranderingen in Nederland. Het doel hiervan is dat leerlingen inzien hoe deze abstracte gebeurtenissen (indirecte oorzaken) met elkaar in verband staan en invloed hebben op elkaar. Als de opdracht besproken is worden er nog twee uitspraken besproken. Het is hierbij de bedoeling dat leerlingen verbanden leggen tussen indirecte oorzaken en concrete gebeurtenis. Ten slotte krijgen leerlingen de tijd om de laatste onderzoeksvraag van de paragraaf te beantwoorden en verder te werken aan het PO.

Doel:

- Leerlingen oefenen met de complexiteit van indirecte oorzaken/abstracte gebeurtenissen.
- Leerlingen kunnen antwoord geven op de onderzoeksvraag: *'Hoe veranderde de manier waarop mensen dachten over relaties, huwelijk en gezin vanaf de jaren 60?'*
- Leerlingen oefenen met het leggen van verbanden tussen de belangrijke begrippen emancipatie, seksuele revolutie en de Tweede Feministische Golf en concrete veranderingen in de samenleving.

Planning

Hoelang	Lesactiviteiten	Activiteit docent	Activiteit leerlingen
7 min	Opstarten van de les. Kort overzicht van wat er besproken is afgelopen lessen aan de hand van een schema.	<ul style="list-style-type: none"> - Vertelt wat het programma is van de les. - Legt uit. 	<ul style="list-style-type: none"> - Luisteren.
15 min	Kennis rondom de begrippen emancipatie, seksuele revolutie en de Tweede Feministische Golf worden geactiveerd. En leerlingen gaan aan de slag met opdracht 1. Opdracht 1 wordt nabesproken.	<ul style="list-style-type: none"> - Begeleid de LessonUp. - Loopt rond tijdens het zelfstandig werken. - Bespreekt opdracht 1 na. 	<ul style="list-style-type: none"> - Doen mee met de LessonUp. - Maken opdracht 1 zelfstandig. - Luisteren.
5 min	Er worden twee stellingen klassikaal besproken.	<ul style="list-style-type: none"> - Legt uit en begeleid de LessonUp. 	<ul style="list-style-type: none"> - Doen mee met de LessonUp. - Luisteren.
20	Zelfstandig werken aan het PO en opdracht 2	<ul style="list-style-type: none"> - Loopt rond en ondersteund waar nodig is. 	<ul style="list-style-type: none"> - Werken zelfstandig of in tweetallen.
3 min	Afsluiten		

WOORDENLIJST

OORZAKELIJKE VERBANDEN

Om een historische gebeurtenis te verklaren of een onderzoeksvraag te beantwoorden moet je verbanden tussen verschillende oorzaken aan kunnen geven. Het is hierbij ook belangrijk dat de chronologie in je antwoord klopt. Hier zijn een aantal woorden die je daarbij kunnen helpen.

Woorden om verbanden tussen oorzaken aan te geven:

Door
Omdat
Zorgen voor
Doordat
Daarom
Leiden tot
Waardoor
Hierdoor
Resulteren in
Zodat
Gevolg
Veroorzaken

Woorden om aan te geven wat voor rol een oorzaak heeft:

Versterken
Versnellen
Vergroten
Verkleinen
Bijdragen aan
Voorkomen
Ontwikkelen
Verergeren
Beïnvloeden
Reden tot

Woorden die te gebruiken zijn om meerdere oorzaken aan te geven:

Daarnaast
Ondanks
Verder
Een andere
Ten tweede
Dus niet alleen

Woorden om chronologie aan te geven:

Begin
Daarna
Voordat
En toen

Rubriek niveaubeschrijving causale verbanden

	Niveau 1	Niveau 2 (Minimaal voor het PO)	Niveau 3
Redeneren met meerdere oorzaken	Er worden geen, of maar één oorzaak genoemd voor een (historische) gebeurtenis.	Er worden meerdere oorzaken genoemd voor een (historische) gebeurtenis.	Er worden meerdere oorzaken genoemd voor een gebeurtenis. Hierbij wordt er rekening gehouden met duidelijke (concrete) gebeurtenissen en complexere verschijnselen of ontwikkelingen.
Het leggen en benoemen van verbanden.	Er wordt geen verband gelegd tussen oorzaken.	Er wordt aangegeven hoe oorzaken met elkaar te maken hebben. Dus met elkaar in verband staan.	Er wordt aangegeven hoe oorzaken met elkaar in verband staan. Hierbij wordt aangegeven dat er verschillende soorten oorzaken zijn die invloed hebben op de gebeurtenis. (Korte/ lange termijn gevolg, aanleiding, indirecte oorzaak etc)

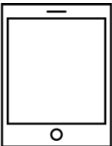
Praktische opdracht causaal redeneren

Opdracht: Nederlands tijdens de Koude Oorlog

Introductie:

Met het vallen van de atombommen op Hiroshima en Nagasaki is de Tweede Wereldoorlog officieel ten einde. Er ontstaat direct een nieuw conflict in de wereld. In de Koude Oorlog staan het Oosten en het Westen lijnrecht tegenover elkaar. Ook moet Europa en Nederland opnieuw opgebouwd worden. De komende vijf weken gaan jullie kijken naar de culturele en mentale ontwikkeling van Nederland in de Koude Oorlog. Hierbij gaan jullie oefenen met leggen van verbanden tussen oorzaken, gevolgen en gebeurtenissen die plaatsvonden in Nederland in de Koude Oorlog.

<p>Leerdoelen</p> 	<p>Inhoudelijke lesdoelen.</p> <ul style="list-style-type: none">• Jullie verdiepen je in één gebeurtenis in de Koude Oorlog en werken deze uit.• Jullie weten hoe het leven was in Nederland tussen 1945 en 1960.• Jullie weten hoe Nederland veranderde vanaf de jaren 60.• Jullie weten waarom er jeugdculturen opkwamen in Nederland en welke gevolgen dit had voor Nederland.• Jullie weten wat de Tweede Feministische golf was en wat er veranderde in deze periode.• Je kunt antwoord geven op de vraag: 'Waardoor hebben tijdens de jaren 1960 in Nederland grote sociaal-culturele veranderingen kunnen plaatsvinden?' <p>Lesdoelen vaardigheid causaal redeneren.</p> <ul style="list-style-type: none">• Je kunt meerdere oorzaken herkennen en benoemen bij het verklaren van een historische gebeurtenis.• Je kunt gebruik maken van de woorden uit de woordenlijst om verbanden aan te geven tussen oorzaken, gevolgen en gebeurtenissen.• Je kunt uitleggen dat verschillende soorten oorzaken en gevolgen met elkaar te maken hebben.• Je kunt uitleggen hoe de genoemde gebeurtenissen passen in de tijd waarbij verbanden legt tussen oorzaken en gevolgen.• Je kunt afbeeldingen plaatsen in de tijd en aan de hand van oorzaken en gevolgen uitleggen waarom dat zo is.
<p>Opdracht</p> 	<p><u>Wat gaan jullie doen?</u></p> <p>Voor dit PO maken jullie een tijdlijn maken van de belangrijkste gebeurtenissen van Nederland ten tijden van de Koude Oorlog.</p>

Je gaat 4 onderdelen maken voor het afronden van deze PO. 3 onderdelen verwerk je in je tijdlijn (gebeurtenissen en bronnen) en het laatste onderdeel bestaat uit het beantwoorden van een aantal vragen.

1. Onderzoek een gebeurtenis uit de Koude Oorlog naar keuze.

In de introductieles komen er een verschillende gebeurtenissen en ontwikkelingen uit de Koude Oorlog aan bod. Het is de bedoeling dat jullie minimaal één gebeurtenis tot op de bodem uitzoeken. Kies de gebeurtenis die jullie het meeste aanspreekt.

- Kies een gebeurtenis
- Zet de gebeurtenis op de juiste plek op de tijdlijn
- Beschrijf de kern van de gebeurtenis, beschrijf welke personen en/of landen er bij betrokken waren.
- Geef aan waarom deze gebeurtenis belangrijk was voor het verloop van de Koude Oorlog.
- Voeg tekeningen en/of afbeeldingen toe om jullie verhaal te versterken.

2. Gebeurtenissen:

1. Zet de onderstaande gebeurtenissen op de juiste plek in de tijdlijn.
2. Geef per gebeurtenis een korte beschrijving
3. Geef per gebeurtenis aan waarom deze gebeurtenis kenmerkend of belangrijk was voor die periode.

De gebeurtenissen:

- A. Begin van de Marshallhulp (1948)
- B. Het laatste product dat op de 'bon' te verkrijgen was, koffie, kon weer vrij verkocht worden. (1952)
- C. Rock- 'n – roll film Rock Around The Clock wordt verboden in Leeuwarden en Apeldoorn. (1956)
- D. Eerste gastarbeiders kwamen naar Nederland (1961)
- E. De anticonceptiepil is verkrijgbaar in Nederland (1964)
- F. Eerste openlucht festival: Holland pop festival in Rotterdam (1970)
- G. Ontstaan van de feministische beweging de Dolle mina (1969)
- H. De Mammoet wet wordt aangenomen (1968)
- I. Afschaffing artikel 248bis, (1971)
- J. Abortuswet wordt aangenomen in de Tweede Kamer (1984)

3. Afbeeldingen plaatsen in de tijd

1. Afbeelding 1 tot en met 4 zet je op de juiste plaats in de tijdlijn. Je kunt de afbeeldingen vinden op Magister.me .
2. Leg de afbeelding uit en geef wat de relatie is tussen afbeelding en Nederland in de Koude Oorlog. Gebruik hiervoor de zinnen die bij de afbeelding staan. Gebruik de begrippen die bij de afbeelding staan. Denk eraan dat je signaalwoorden gebruikt zodat je verbanden aan kan geven
3. Gebruik de begrippen die bij elke afbeelding staan in je uitleg. Elke uitleg bestaat uit 50 tot 100 woorden.

4. Onderzoeksvraag beantwoorden

	<p>Geef uitgebreid antwoord op de vraag:</p> <p><i>Waardoor hebben tijdens de jaren 1960 in Nederland grote sociaal-culturele veranderingen kunnen plaatsvinden?</i></p> <p>Benoem in je antwoord</p> <ul style="list-style-type: none"> - verschillende soorten oorzaken en gevolgen. - verbanden tussen oorzaken en gevolgen <p>TIP: kijk goed naar de beoordelingsrubriek!</p>
<p>Bronnen</p> 	<ul style="list-style-type: none"> ● Bronnen op Magister.me ● Je eigen aantekeningen van de instructies ● Internetbronnen
<p>Beoordeling</p> 	<p>Deadline 17 juni</p>

Praktische opdracht bronnendocument

Bron over distributiebonnen: <https://www.stadsarchiefkampen.nl/meer-weten-over/pronkstukken/item/pronkstuk-distributie>

Bron over de film: Rock Around The Clock <https://www.nporadio5.nl/nieuws/npo-radio-5/b49ae971-46c0-4e8c-ad6b-27d4cf8abd35/het-verhaal-achter-rock-around-the-clock>

Bron over het Holland Pop Festival:

(Informatie van [Historiek](#) en [NEMO kennislink](#))

Grote openluchtconcerten werden in de jaren zestig vooral in de Verenigde Staten en Groot-Brittannië steeds populairder. Het bekendste voorbeeld hiervan is natuurlijk het Woodstock-festival. Het was ook een van de hoogtepunten van de 'protestgeneratie'. De band 'Country Joe and the Fish' speelde hun wereldberoemde nummer *I Feel Like I'm Fixin' to Die Rag* op het festival, een van de meest uitgesproken liedjes tegen de Vietnamoorlog. In Nederland, waar de popcultuur in de jaren zestig een grote bloei kende, liepen mensen rond die ook hier zo'n groot festival wilden realiseren. Zo werd in 1970 het Holland Pop Festival georganiseerd in Rotterdam.

Bron over de abortuswet in Nederland: <https://atria.nl/nieuws-publicaties/feminisme/zelfbeschikkingsrecht/abortus-in-nederland/>